

*А.М. Ткаченко, д.е.н.,
К.І. Маменко*

ВИМІРЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто сутність і складові банківської безпеки. Запропоновано підходи до визначення фінансової безпеки банківської системи та наведено тлумачення поняття фінансової безпеки комерційного банку.

Рассмотрены сущность и составляющие банковской безопасности. Предложены подходы к определению финансовой безопасности банковской системы и приведено толкование понятия финансовой безопасности коммерческого банка.

Essence and constituents of bank safety are examined in the article. The approaches to definition of financial safety of the banking system are offered, and the notion of financial safety of a commercial bank is interpreted.

© А.М. Ткаченко, К.І. Маменко, 2009

Серед проблем захисту банківської діяльності від загроз зовнішнього та внутрішнього характеру все більш актуалізується необхідність забезпечення охорони фінансових ресурсів, убезпечення інформації, майна й персоналу комерційного банку, створення дієвих механізмів фінансового захисту банківської системи [1]. Для комерційних банків особливо значущими є такі умови ефективної та безпечної діяльності, як забезпечення зворотності кредитів, підвищення прибутковості, підтримання ліквідності, зниження банківських ризиків, гарантування депозитів. Проте дослідження й публікації щодо проблем безпеки банківської діяльності присвячені здебільшого організаційним, технічним і правовим аспектам.

Ситуація, що склалася в науковому забезпеченні формування системи фінансової безпеки комерційних банків в Україні, свідчить про прорахунки концептуального характеру. Банківська сфера, що реально існує як цілісне явище, не має адекватного теоретичного і методичного системного відображення. Відсутня і повноцінна методологічна база для вирішення окремих завдань захисту банківських установ. Бракує досліджень, присвячених з'ясуванню базових понять. Так, поки що недостатньо досліджені поняття "безпека банку" ("безпека банківської діяльності", "банківська безпека"), "економічна безпека банку" та "фінансова безпека комерційного банку", відсутні науково обґрунтована концепція і механізм забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності, системні описи видів і змісту загроз фінансовій безпеці банківських інститутів, ґрунтовна характеристика фінансових регуляторів безпеки та стабільності функціонування банківської системи. Водночас від чіткого визначення сутності фінансової безпеки комерційного банку залежить: визначення і класифікація загроз; формування системи забезпечення фінансової безпеки банківських установ; з'ясування місця і ролі різних суб'єктів у цій системі; обґрунтоване формулювання їх завдань і функцій.

У Концепції безпеки комерційного банку [2] під безпекою комерційного банку розуміється стан захищеності інтересів власників, керівництва і клієнтів банку, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз. За оцінкою А. Вінникова [3], безпека – стан захищеності банку від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Безпека банку – це система заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз [4, 91]. Рівень захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі злочинною метою, так і спробам завдати шкоди банку з боку конкурентів і кримінальних структур шляхом втручання в банківську діяльність, набуття впливу на банк із метою здійснення фінансових афер і махінацій, відмивання "брудних грошей", незаконних переказів їх за кордон тощо.

Питання безпеки банку є актуальними не лише безпосередньо для банків, а також і для решти учасників ринкових відносин. Безумовно, у першу чергу цією проблемою опікуються власники банку, його акціонери, що турбуються про розвиток свого бізнесу і несуть за нього матеріальну, моральну і соціальну відповідальність,

якщо, звичайно, банку первісно не відведена роль кримінальної організації [5]. Безпека банку турбує також і клієнтуру, що склалася навколо нього з постійних і нових юридичних осіб, а також аналогічну частину фізичних осіб, які є вкладниками, позичальниками кредитів і користувачами будь-яких банківських послуг (пластикові картки, комірки сховища). Дана проблема актуальна і для партнерів по бізнесу, і особливо для банківського персоналу, який з не завжди зрозумілих причин сприймає дану проблему частіше як якусь далеку, що знаходиться поза банком і його безпосередньо не обходить. З огляду на зазначене, С. Букін підкреслює, що безпеку банківської діяльності слід розуміти, передусім, як: безпеку банку як організації; безпеку банківського персоналу; безпеку банківських операцій.

Тому при обговоренні такої проблематики необхідно говорити про банк як про організацію з позиції менеджменту, тобто з позиції управління банком, що включає планування

його діяльності на ринку, організацію бізнесу, мотивацію банківського персоналу і контроль за банківськими операціями.

Розглядаючи безпеку банку через призму організації, важливо акцентувати увагу як на її зовнішньому, так і внутрішньому середовищі. У зовнішньому середовищі слід розглядати дії з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ і громадян, а також кримінального середовища, у внутрішньому ж – дії персоналу банку в особі спеціалістів і менеджерів відділів банку (його підрозділів), неформальних груп, а також адміністрації банку та його власників. Часто фоном для цього є некомпетентність окремих менеджерів і спеціалістів банку, їх навмисні дії і бажання окремих працівників особисто збагатитися за рахунок можливостей банку, у тому числі за рахунок зговору із клієнтурою чи криміналом, а також із потенційними конкурентами.

Безпека персоналу банку відбиває стан його внутрішнього середовища, де особливо актуальна особиста безпека персоналу банку, що не гарантує жоден власник. Даний процес не є однозначним і нерідко на практиці виражається через небажання банківського персоналу брати участь у кримінальних чи тіньових операціях і вимогу банківського персоналу за кваліфіковану і понад нормовану працю одержувати більш справедливу оплату з урахуванням її специфіки, включаючи вплив характеру потенційних загроз при проведенні конкретних банківських операцій.

Безпека банківських операцій становить не менший інтерес, оскільки стосується сутності банківського бізнесу і безпосередньо пов'язана з безпекою банку та його персоналу. Тут особливий інтерес становлять не стільки мотиви поведінки персоналу при виконанні своїх посадових обов'язків, скільки технологія професійних порушень і використання діючого порядку і правил, недоліків і порушень у банку в особистих інтересах банківського персоналу чи його власників, а також в інтересах конкуруючих банків і організацій, криміналу і чиновництва.

Безпека банківської діяльності – це стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація мети банку й основних його інтересів, захист від внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих факторів незалежно від умов функціонування; властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку; здатність протистояти різним посяганням на власність, діяльність і імідж банку, створювати ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз [6, 7].

Критерій ефективності безпеки банківської діяльності – стабільність фінансового й економічного розвитку банку. При цьому метою дотримання безпеки банківської діяльності визнається: виключення можливості заподіяння банку збитків або упущення вигоди; забезпечення ефективної діяльності банку та якісної реалізації ним операцій та угод. Серед завдань безпеки банківської діяльності називаються: захист законних інтересів банку і його працівників; профілактика та попередження правопорушень і злочинних посягань на власність і персонал банку; своєчасне виявлення реальних і потенційних загроз банку, проведення заходів щодо їх нейтралізації; оперативне реагування елементів структури банку на загрози, що виникають, та негативні тенденції розвитку зовнішніх і внутрішніх обставин; виявлення внутрішніх і зовнішніх причин і умов, які можуть сприяти заподіянню банку, його працівникам, клієнтам і акціонерам матеріальної та іншої шкоди, перешкоджати їх нормальній діяльності; виявлення та формування причин і умов, сприятливих для реалізації

банком своїх основних інтересів; виховання та навчання персоналу з питань безпеки; послаблення шкідливих наслідків від акцій конкурентів або злочинців, спрямованих на підірив безпеки банку; збереження й ефективне використання фінансових, матеріальних і інформаційних ресурсів банку [6, 8].

Розрізняють такі види безпеки банківської діяльності: особисту, колективну, економічну й інформаційну [6, 10]. А серед об'єктів захисту виділяють: фінансові ресурси, персонал банку, матеріальні засоби, інформаційні ресурси з обмеженим доступом [6, 13].

Банківська безпека є одним з основних елементів банківського менеджменту [7]. Банківська безпека має багатофункціональний і комплексний характер. Від ефективності її організації залежать практично всі сторони і напрями банківської діяльності. Під банківською безпекою мається на увазі організація заходів із запобігання можливим загрозам діяльності банку. Розмір цих загроз, тобто наслідки реалізації, часто завчасно математично не визначено.

Незважаючи на використання в літературі терміна "економічна безпека банку", де під ним розуміється сукупність охорони комерційної та банківської таємниці, у понятійному аспекті його значення визначається предметом усієї банківської безпеки. Будь-які втрати банку – матеріальні, фінансові, кадрові, інформаційні тощо – мають економічні наслідки. При цьому окремі проблеми банківської безпеки пов'язані між собою.

Сутність економічної безпеки в банківській системі полягає в забезпеченні стану найкращого використання її ресурсів щодо запобігання загрозам комерційних банків і створення умов стабільного, ефективного функціонування й максимізації прибутку [1]. Рівень економічної безпеки банківської діяльності визначається тим, наскільки ефективно підрозділам і службам банків вдається запобігати загрозам та усувати збитки від негативного впливу на банківську систему.

За Р. Гриценко, економічна безпека банківської системи – це стан банківської системи, за яким її фінансова стабільність чи репутація не може бути підірвана цілеспрямованими діями певної групи осіб і організацій або фінансовою ситуацією, що складається всередині і зовні банківської системи [8, 27].

На думку М. Зубка, економічна безпека банківської діяльності – це стан, за яким забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності банку, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватного і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої та зовнішньої ситуації [6, 166-167]. При цьому зазначається, що особлива роль економічної безпеки в системі заходів забезпечення безпеки банку зумовлюється: різноманітністю інтересів суб'єктів ринку банківських послуг; прагненням суб'єктів ринку до збільшення прибутку, гострою конкурентною боротьбою; обмеженістю фінансових ресурсів банків і джерел їх формування; нестабільною економічною ситуацією, несподіваними і різкими її змінами; зростанням економічної злочинності у кредитно-фінансовій сфері; підвищенням ризиком проведення банківських операцій у сучасних умовах.

Критеріями економічної безпеки він називає: ресурсний потенціал банку і можливості його розвитку; рівень ефективності використання ресурсів; рівень можливостей банку протистояти загрозам його економічній безпеці та самостійно ліквідувати їх; конкурентоспроможність банку; цілісність і масштаби структури банку; ефективність кадрової політики.

Серед показників економічної безпеки пропонується застосовувати: темпи зростання прибутковості та посилення економічної стабільності; рівень матеріального і соціального забезпечення працівників банку; розмір боргових зобов'язань банку; структура дебіторської заборгованості банку; обсяги використання тіньового капіталу [6, 166-167].

Отже, в економічній літературі безпека банку трактується як захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз; стан його зовнішнього та внутрішнього середовища; один з основних елементів банківського менеджменту; організація заходів щодо запобігання можливим загрозам його діяльності.

"Економічна безпека банку" тлумачиться як сукупність охорони комерційної та банківської таємниці; забезпечення стану найкращого використання ресурсів щодо запобігання загрозам комерційних банків і створення умов стабільного, ефективного функціонування й максимізації прибутку.

Постійно зростаюча увага до проблеми банківської безпеки відображає той факт, що вітчизняна кредитно-фінансова система зазнає суттєвих якісних зрушень, які відбуваються на тлі все ще не вирішених проблем її функціонування, високого рівня злочинності у цій сфері. А міжнародна фінансова криза кінця 90-х років, яка опосередковано вплинула й на Україну, сприяла виведенню питання щодо міцності банківських сейфів на рівень проблеми фінансової безпеки держави зокрема і національної безпеки в цілому.

Забезпечення фінансової безпеки як банківської системи України в цілому, так і окремих її складових, виходячи з їх виключного значення для соціально-економічного розвитку держави, – складна і багатогранна проблема, якій необхідно приділяти постійну увагу. Тим більше, що навіть в опублікованих Концепції розвитку банківської системи України та Комплексній програмі розвитку банківської системи України на 2003-2005 рр. питання фінансової безпеки банків не одержали належного відображення.

В оцінці відповідності банківської системи критеріям і стратегії фінансової безпеки держави, на думку фахівців, слід виділяти три взаємопов'язаних аспекти. По-перше, загальна оцінка життєздатності системи. По-друге, оцінка ролі центрального банку у банківській системі, його законодавчих функцій і надійності практичного механізму їх реалізації. По-третє, оцінка здатності банківської системи до взаємодії як між її окремими суб'єктами, так і з державними і громадськими центрами щодо вироблення довгострокових стратегічних і короткострокових цілей розвитку економіки [9, 150].

Фінансову безпеку банківської системи в цілому та її окремих складових слід розглядати у двох аспектах. По-перше, з точки зору фінансових наслідків її діяльності для країни в цілому й окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з точки зору недопущення та відвернення явних і потенційних загроз фінансовому стану всієї банківської системи країни, НБУ та вітчизняним комерційним банкам.

Забезпечення фінансової безпеки комерційних банків та їх установ є дуже важливим ще й тому, що підрив довіри до кредитних інститутів завдає збитків фінансовій безпеці всієї країни. Передусім, слід зазначити, що фінансова безпека банків – проблема не лише національна, а й міжнародна. Для надання допомоги в боротьбі з шахрайством керівники служб безпеки, що представляють найбільші світові банки і банківські групи, об'єднали зусилля під егідою Міжнародної асоціації з питань безпеки в банківській справі, завдання якої – сприяння обміну інформацією між її членами і надання взаємної допомоги в запобіганні і знаходженні дій, спрямованих проти банків.

У ст. 67 Закону України "Про банки і банківську діяльність" зазначається, що метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

При здійсненні банківського нагляду НБУ має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативних актів Нацбанку для уникнення або подолання небажаних наслідків, які можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

У ст. 72 цього ж закону визначається, що НБУ має право здійснювати інспектування небанківських установ або осіб із метою перевірки дотримання законодавства щодо банківської діяльності. При цьому йдеться про те, що до небанківських установ або осіб, які можуть бути об'єктом перевірки НБУ, належить власник істотної участі у банку, якщо НБУ вважає, що він не відповідає вимогам, установленим цим законом щодо істотної участі, або негативно впливає на фінансову безпеку і стабільність банку.

Під фінансовою складовою економічної безпеки банківської діяльності слід розуміти комплекс заходів із досягнення максимально можливої платоспроможності та стійкості комерційного банку, ліквідності його балансу, ефективної структури капіталу й найбільш прибуткових напрямів його вкладень, що одержується шляхом чіткого стратегічного та тактичного планування, аналізу та запобігання загрозам фінансового характеру [1]. Сутність фінансової складової безпеки банківської діяльності полягає в забезпеченні організаційно-управлінських, режимних, технічних і профілактичних заходів, що гарантують якісний захист прав і інтересів комерційного банку, зростання статутного капіталу, підвищення ліквідності активів, забезпечення зворотності кредитів, схоронність фінансових і матеріальних цінностей.

Метою фінансової складової є збільшення маси одержуваного прибутку, прискорення оборотності капіталу, зростання курсової вартості цінних паперів комерційного банку.

Фінансова безпека комерційного банку – це: сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна й інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, у якому він функціонує.

Фінансова безпека комерційного банку обумовлена рівнем підтримання ліквідності, упровадженням фінансових інновацій, охороною інформації, збереженням активів, забезпеченням прибутковості. Наявність у певний період пікових виплат із державних боргових зобов'язань може негативно позначитися на фінансовій безпеці банківської системи, якщо комерційними банками не будуть сформовані на цей випадок необхідні резерви.

Фінансове здоров'я, а відтак – і фінансова безпека комерційних банків, багато в чому залежить від наявності економічних нормативів, що регламентують банківську діяльність, їх обґрунтованості й безумовного дотримання. У свою чергу, недосконалість нормативів збільшує кількість проблемних банків.

На фінансову безпеку комерційних банків безпосередньо впливає рівень обов'язкового резервування. При цьому обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені та обліковані на балансі банку кошти юридичних і фізичних осіб як у національній, так і в іноземній валюті, за винятком кредитів від інших банків та іноземних інвестицій, одержаних від міжнародних фінансових установ.

Норматив обов'язкового резервування, період і механізм його застосування встановлюються за рішенням Правління НБУ з огляду на необхідність впливу на сферу пропозиції грошей в обігу. Для збільшення пропозиції грошей НБУ зменшує норматив обов'язкового резервування, для зменшення пропозиції грошей норматив обов'язкового резервування збільшується. Визначається рівень фінансової безпеки комерційних банків і часткою прострочених відсотків і пролонгованих кредитів у їх кредитних портфелях.

Слабким місцем комерційного банку, контрольний пакет акцій (паїв) якого належить одній компанії чи структурі, що об'єднує вузьку групу осіб, є пільгове кредитування засновників із втратою дохідності. При цьому добровільно/обов'язкове пільгове кредитування фірми-засновника, як правило, провадиться без необхідної перевірки окупності проекту і часто призводить до необхідності залучення значних коштів із ринку МБК чи підвищення ставки по депозитах. А це, у свою чергу, підриває ліквідність банку.

Рівень фінансової безпеки комерційних банків обумовлюється і обсягом їх рефінансування НБУ. На фінансовій безпеці комерційного банку не може не позначатися необачна політика, пов'язана з недостатньо прорахованою підпискою на цінні папери, вкладанням коштів в амбіційні та неефективні проекти, укладанням угод із сумнівними структурами, перенесенням існуючих збитків на новий фінансовий рік тощо. Втрати спричиняються падінням котирувань цінних паперів, неокупністю проектів.

Система розрахунків, яка застосовується, також впливає на рівень фінансової безпеки вітчизняних банків. Не в останню чергу фінансова безпека комерційних банків залежить і від їх організаційної структури й рівня заробітної плати. Однією з найсерйозніших проблем дотримання фінансової безпеки банківської системи є некваліфіковане управління керівниками окремих комерційних банків структурою активів і пасивів.

Стійкість комерційних банків, а відтак – і їх фінансова безпека, передусім, залежить від її надійності, пов'язаної з довірою до банківської та грошової систем і купівельною спроможністю національної валюти. Ступінь надійності вітчизняних банків поки що не задовольняє повною мірою ні громадян України, ні іноземних партнерів.

Фахівці зазначають, що фінансова стійкість конкретного комерційного банку складається з капітальної, комерційної, організаційної та функціональної стійкості фінансової установи [10, 34]. При цьому вони зауважують, що найточнішу оцінку фінансової стійкості банку можна зробити на основі аналізу розміщення залучених коштів, спроможності активів приносити доходи. Разом із тим Банк Англії розглядає стійкість як відношення ресурсів

власного (або в цілому акціонерного) капіталу до поточних фінансових зобов'язань (що прирівнюються до депозитів). Законодавчо в Україні ця категорія сьогодні не врегульована, хоча НБУ робить спроби регулювати фінансову стійкість комерційних банків через нормативні акти. Тобто це важливе питання потребує логічного завершення. Відсутність в Україні закону про банкрутство банків призводить до того, що банкрути "де-факто" залишаються досить спроможними "де-юре".

Поряд із цим специфіка діяльності фінансових інститутів має на увазі високий рівень довіри як з боку вкладників, так і з боку самих банків до компаній, у які вони інвестують чи яким надають кредити. Помилки в цій сфері супроводжуються з неминучою відплатою за законами ринку – значно ефективнішою, ніж постанови уряду і регулюючих органів. Банки піддані етичному ризику значно частіше, ніж інші компанії, і зневага до цього чинника спричиняє для них більші втрати від фінансових скандалів. При цьому слід зазначити, що етичний ризик – відносно нове поняття. Він ще має бути вивчений, щоб розробити відповідні критерії оцінки [11].

Суттєво позначається на рівні фінансової безпеки комерційних банків і конкурентне середовище, методи, що застосовуються в конкурентній боротьбі. На Заході практика судових розглядів у випадках недобросовісної конкуренції вже стала нормою. Цей досвід заслуговує на увагу і в Україні. На фінансовій безпеці як конкретного комерційного банку, так і вітчизняної банківської системи в цілому не може не позначитися проблема присутності в останній іноземного банківського капіталу. Стосовно фінансової безпеки комерційних банків дається взнаки і рівень банківського нагляду за їх діяльністю з боку центральних банків, оскільки прорахунки у цій сфері можуть спричинити скандали. Багато неприємностей для фінансової безпеки несе і просочення внутрішньої банківської інформації за межі банків.

В Україні відсутній і закон про банківську таємницю. Виходячи із цього вітчизняні банки надають інформацію про свою діяльність у десятки різних інстанцій, що деякою мірою знижує рівень їх фінансової безпеки. Водночас банки не одержують від державних структур належної інформації про великі розкрадання коштів, виявлення фальшивих грошових знаків, недобросовісних клієнтів, що також явно не підвищує ступеня фінансової безпеки.

Отже, фінансова безпека комерційних банків потерпає від локальних і глобальних фінансових криз. Головними причинами банківської кризи можуть також бути: недостатній нагляд за комерційними банками; слабке управління ними; надмірне втручання уряду у справи банків.

Література

1. Артеменко Д.А. Механизм обеспечения финансовой безопасности банковской деятельности: автореф. дис. ... канд. экон. наук / Д.А. Артеменко. – Ростов-на-Дону, 1999.
2. Концепция безопасности коммерческого банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sec4all.net/bank.html>.
3. Винников А.С. Банк России и банковская безопасность / А.С. Винников // Регион. – 1997. – № 2.
4. Енциклопедія банківської справи України. – К.: Молодь, 2001. – 680 с.
5. Букин С. Безопасность банка / С. Букин // Банковские технологии. – 2003. – № 9.
6. Зубок М.І. Безпека банків / М.І. Зубок. – К., 2002. – 306 с.
7. Шурпаков В.А. Проблемы методологии анализа банковской безопасности [Электронный ресурс] / В.А. Шурпаков. – Режим доступа: <http://www.fact.ru/www/shurpakov11.htm>
8. Гриценко Р. Економічна безпека банківської системи України / Р. Гриценко // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 4. – С. 27-28.
9. Сенчагов В. Экономическая безопасность: состояние экономики, фондового рынка и банковской системы / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1996. – № 6. – С. 144-153.
10. Заруба О. Фінансова стійкість комерційного банку: способи визначення / О. Заруба, Р. Шиллер // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 7. – С. 33-36.
11. Банковский бизнес должен соответствовать этическим принципам, иначе он перестанет быть доходным // Банковская практика за рубежом. – 2002. – № 7.